

О‘QUVCHILARNING YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA YOZISH MODELLARINING AHAMIYATI

Tojiyeva Fayoz Shuhrat qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
ona tili va adabiyoti universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o‘quvchilar yozma nutqini rivojlantirishning ahamiyati hamda bu jarayonning bugungi kundagi holati haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, yozma nutq ko‘nikmasini shakllantirishga yordam beruvchi bir qancha yozish modellari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: yozma nutq, kompetensiya, yozish modellari, rejalashtirish, yozish, tahrirlash.

Annotation

This article talks about the importance of developing students' written speech and the current state of this process. Also, a number of writing models that help to build the skill of written speech are analyzed.

Key words: written speech, competence, writing models, planning, writing, editing.

Аннотация

В данной статье рассматривается важность развития письменной речи учащихся и современное состояние этого процесса. Также анализируется ряд моделей письма, помогающих формировать навыки письменной речи.

Ключевые слова: письменная речь, компетентность, модели письма, планирование, письмо, редактирование.

Kirish

“Insho (yozma ishlarning deyarli barcha turi) tez fursatda o‘rganiladigan yoki o‘zlashtiriladigan yozma ish turi emas. Insho yozish ko‘nikmalariga qisqa muddatda ega bo‘lish qiyin, albatta. Yaxshi, har tomonlama maqsadga muvofiq insho ko‘p yillik faoliyat mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi. Avvalo, ko‘p mutolaa qilish, imlo lug‘atlari, izohli lug‘atlardan boxabar bo‘lish, atroflicha bilimga ega bo‘lish talab darajasida yoziladigan insholarga zamin yaratadi”¹. Keltirilgan omillarning o‘quvchilarda turli darajada bo‘lishi, o‘z navbatida, ulardagi yozish malakasining ham turli darajada shakllanishiga olib keladi. Yozma nutqning o‘quvchilar bilim olishi jarayonidagi hamda olgan bilim va malakalarini ko‘rsatib berishdagi o‘rni, o‘z fikrini o‘zgalarga tushunarli va ravon tarzda yetkazib berish jarayonidagi xizmati hisobga olinadigan bo‘lsa, bu malakani quyi sinflardanoq shakllantirib va rivojlantirib borishga yaxshigina sabablar borligini ko‘rishimiz mumkin. Biroq yozish ko‘nikmasi yuqori kognitiv ko‘nikma bo‘lganligi sababli, ko‘plab o‘quvchilar har doim ham yozma ishlarda muvaffaqiyatli bo‘la olmaydi. Shuning uchun ham nega ba‘zi o‘quvchilarning yozish malakasi boshqalarinikiga qaraganda muvaffaqiyatliroq bo‘lishi olimlarning e‘tiborini hamisha o‘ziga jalb qilgan va yozish borasida tajribasiz o‘quvchilarga yaxshi shakllantirilgan esse/inshoni yozdirish uchun yangi metod va strategiyalar yaratish borgan sari muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Yillar davomida o‘z ilmiy faoliyatini o‘quvchi-talabalarning yozma ko‘nikmalarini rivojlantirishga bag‘ishlagan ba‘zi olimlar ulardagi bu muammoni hal qilish va yozma ish jarayonini sa‘marali tashkil etish borasida bir qancha tadqiqot ishlarini olib borishgan. Jumladan, 1980- yilda olimlar Linda Flover hamda Jon Heyiz yangicha yozish modelini yaratdi. Ya‘ni ular

¹ Madayev O. , Sobirov A. va boshq. Yozma ish turlari: Insho, bayon, diktant. – Toshkent: Turon Zamin Ziyo, 2017. – B 14.

shu paytgacha yozish jarayonida qo'llanib kelingan an'anaviy chiziqli yondashuvdan bir nechta iyerarxik bilish jarayonini o'z ichiga oladigan tizimli yozish modelini ko'rsatib berdi². Ushbu model 3 ta asosiy qismni o'z ichiga oladi. Bular:

1. Topshiriq mohiyati
2. Umumiy bilim
3. Yozish jarayoni

L. Flover hamda J. Heyiz bu asosiy kognitiv model yozish jarayonida kerak bo'ladigan asosiy bosqichlarning hamda shakl-uslublarning yanada yaxshiroq va mukammalroq tushinilishiga yordam berishiga ishonishgan. Shuningdek, ular keyinchalik keltirilgan ushbu model yordamida tajribasiz yozuvchilarni (o'quvchilarni) malakali yozuvchiga aylantiradigan yana boshqa sa'marali usullarning yaratilishiga ham umid qilgan. Quyida keltirilgan 1-chizma L. Flover hamda J. Heyiz tomonidan ilgari surilgan yozish modelini yanada yaxshiroq tushinish imkonini beradi.

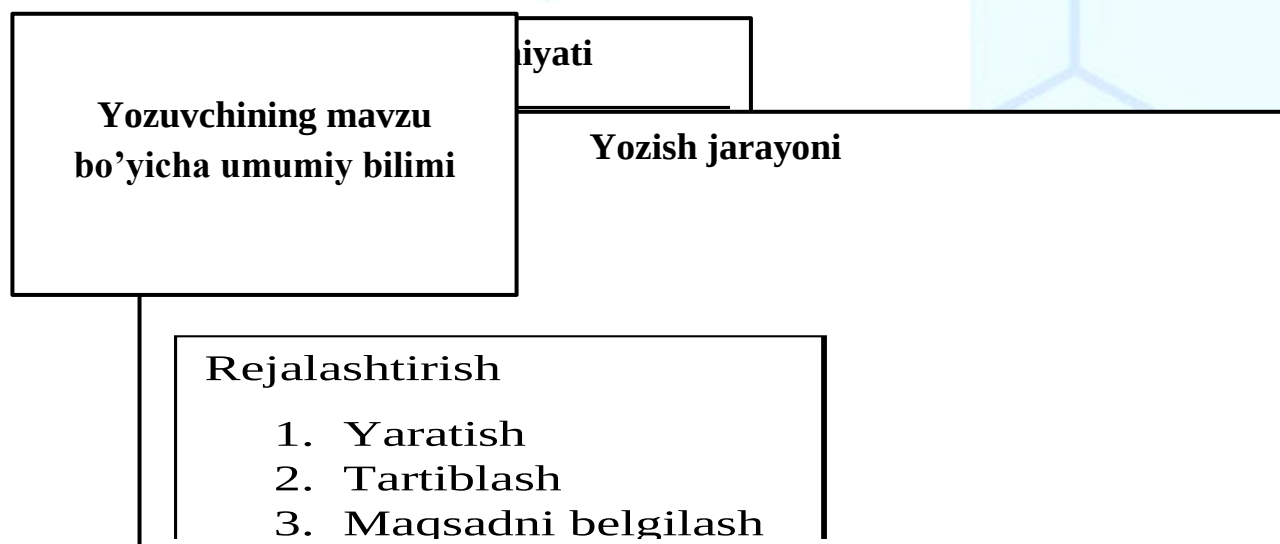
Unga ko'ra, topshiriqning mohiyati va yozuvchining mavzu bo'yicha umumiy bilimi yozish jarayonigacha bo'lgan bosqichni o'z ichiga olib, yozilajak ishning qay darajada muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Dastlab yozuvchi topshiriqning mohiyatini anglashi, undan qanday mavzuda fikr yuritish talab etilayotganini anglashi lozim. Topshiriqning mohiyatini to'g'ri anglash yozuvchining bu jarayondagi ellik foizlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, sababi mavzuni to'g'ri anglash, qanday argumentlarni berish va qaysi fikrlarni yoritish haqidagi ilk tasavvur aynan shu bosqichda paydo bo'ladi. Bu esa yozuvchining mavzu doirasidan chetlashib ketmasligiga yordam beradi. Bundan tashqari yozilajak ish qaysi auditoriyaga mo'ljallanilishi va qanday uslubda bo'lishi haqida ham bir to'xtamga kelinadi.

Yozuvchining mavzu bo'yicha umumiy bilimi esa yozma ishning sifatli va sa'marali bo'lishiga imkon beradi. Avvalo, yozma ish turlarining asosiy qismi

² Becker A. A review of writing model research based on cognitive process. – London, 2006. – B 25-26.

yo'zuvchining ma'lum bir soha yoki vaziyat yuzasidan o'z munosabatini bayon etish talabini qo'yadi. Bu talabni bajarish uchun, albatta, yo'zuvchida ma'lum darajada hayotiy tajriba, bilim va tasavvur bo'lishi lozim. Ana o'shanda yo'zuvchi berilgan vaziyatga o'zining mustaqil fikrini, pozitsiyasini ifodalay oladi. So'nggi bosqich esa bevosita yozish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, butun jarayondagi eng asosiy va muhim bosqich hisoblanadi hamda o'z tarkibiga 3 ta qismni birlashtiradi.

1. Rejalashtirish
2. G'oyalarni qog'ozga tushirish (Yozish)
3. Qayta ko'rib chiqish (Tahrirlash)

1-chizma

Rejalashtirish

Har qanday yozma ishni yozish, avvalo, yo'zuvchidan yaratmoqchi bo'lgan ishni puxta o'ylash, uni rejalashtirishni talab etadi. Bu kabi reja yozilajak ishning mazmun va tarkibini aks ettirishi bilan birga lingvistik shakl va xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu rejalashtirish jarayoni qanchalar uzoq va puxta olib borilsa, bo'lajak yozma ishni yozish jarayoni shunchalar oson bo'ladi va sifati ham shuncha

kuchliroq chiqadi. Natijada, yaratilgan tekst keyinchalik hech qanaqa o'zgartirish va qo'shimchalar kiritishga hojat bo'lmaydi.

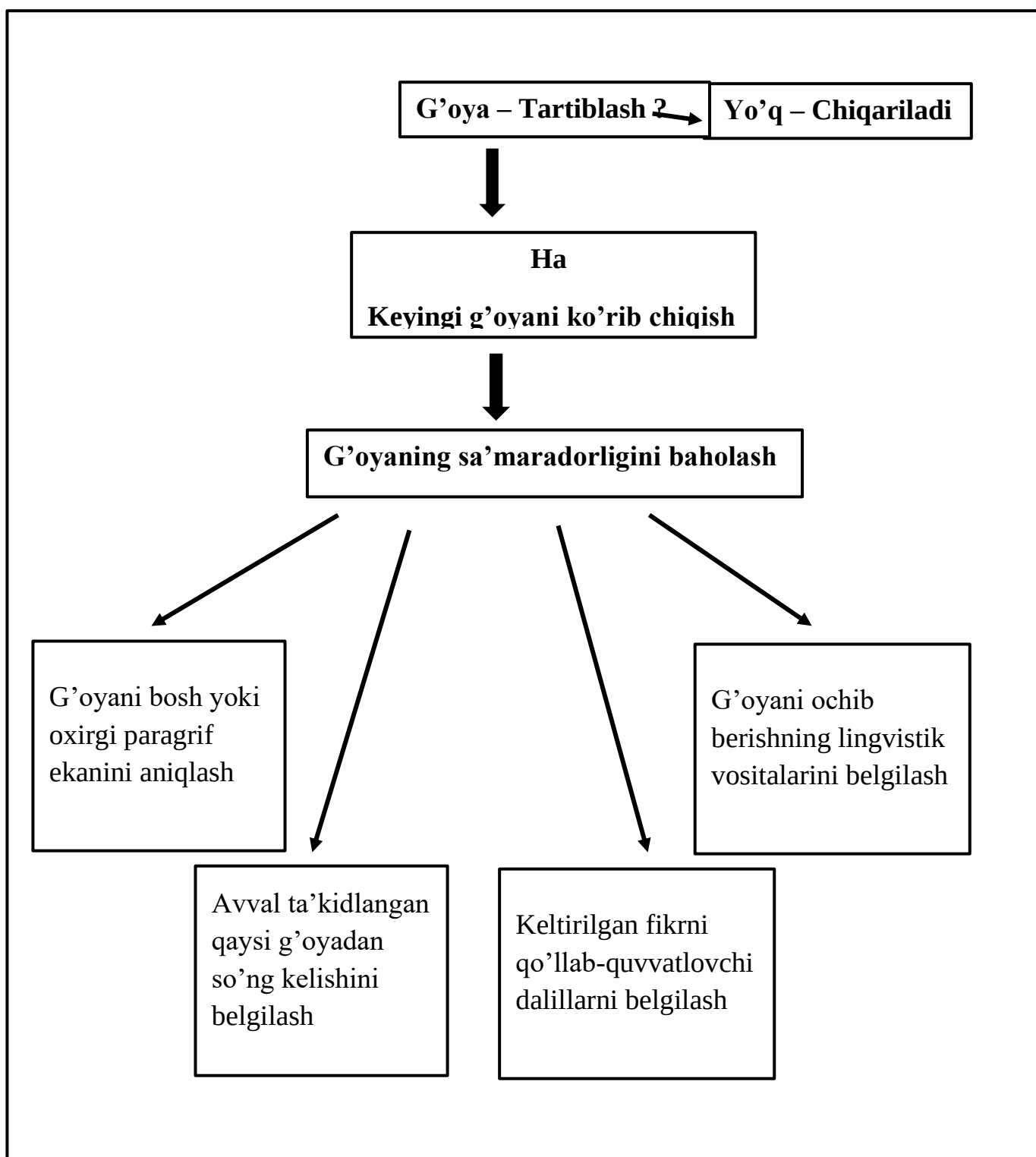
Aslini olganda bajarishdan oldin o'ylash bu faqatgina yozish jarayoniga xos emas. Maqsadga yo'naltirilgan har qanday inson faoliyati asosida rejalashtirish bosqichi muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham bu jarayon ong tomonidan amalga oshiriladigan yuqori darajali kognitiv ko'nikma va aqliy faoliyat hisoblaniladi. Shunday ekan ushbu bosqich faqatgina muqobil reja va axborotlarni saralab olish olishni bildiribgina qolmasdan, balki ma'lum bir amaliy maqsadlarni belgilash hamda ularga erishish jarayonidagi strategik harakatlarni ham o'ylab topishni ham anglatadi. Zero, rejalashtirish bosqichi bu hal qilinishi lozim bo'lgan har qanday murakkab vaziyatning tartibi, sxemasidir.³

L. Flover hamda J. Heyiz esse/insholarning puxtaligini ta'minlash uchun yozish jarayonida amalga oshiriladigan bir qancha rejalashtirish turlarini o'ylab topgan:

1. Yaratish
2. Tartiblash
3. Maqsadni belgilash

Dastlabki bosqich (Yaratish bosqichi) xotiramizda (ongimizda) shu paytgacha egallangan umumiy bilimlarimiz, tajribalarimiz asosida mavzu doirasidagi fikr va argumentlarni o'ylab topish, yaratishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu qismda tafakkur qilish asosida yaratilgan fikrlarni qog'ozga tushirish ham muhim hisobanadi. Aynan ushbu fikrlar yozilajak matnning mazmun doirasini belgilab berishda muhim o'rin tutadi.

³ Alamargot D. , Chanquoy L. through the models of writing. – London: Kluwer Academic Publishers, 2001. – B 33, 49.

2-jadval

G'oyalarni qog'ozga tushirish (Yozish) jarayoni

Flover va Heyizning yozish modeliga ko'ra, yozuvchi rejalashtirish bosqichida matnning yaratilishi yo'lida yaxshigina sa'y-harakat qilib matn asosini belgilab olgan bo'lsa-da, u hamon rejaligicha, ya'ni bo'lg'usi matnning tasavvurdagi va qoramadagi

umumiy tarhi bo‘lib qolaveradi. Rejalashtirish bosqichi esse/insho matnining tasavvurdagi tartibini ta’minlasa-da, matnning lingvistik hamda fizik jihatlarini aks ettirmaydi. Ushbu xususiyatlarni hisobga oladigan bo‘lsak, rejalashtirish jarayoni g‘oya va fikrlarni yaratish hamda ularni tartiblash imkonini bersa, yozish jarayoni esa bevosita, ushbu fikr va argumentlarni kerakli lingvistik shakl va vositalar yordamida qog‘ozga tushirishni anglatadi hamda yaratilgan matnni to‘liq anglash imkonini yaratadi. Zero, Flover va Heyiz yozganidek, “Yozish jarayonining bosh vazifasi rejalashtirish bosqichi davomida hosil qilingan materiallarni olib ularni yozma tarzda qog‘ozda yoki ekranda ifodalashdir”.⁴

Yozish modelining so‘nggi bosqichi qayta ko‘rib chiqish deb atalib yozma ishni puxtaligini ta’minlash va uni mukammal tarzda o‘quvchiga yetkazish jarayonida muhim o‘rin tutadi. Aynan ushbu bosqich bir vaqtning o‘zida yozuvchining ham yozuvchi, ham o‘quvchi, ham baholovchi bo‘lishini talab etadi. Shuning uchun ham bu jarayon yozuvchidan yuqori darajadagi aqliy faollikni talab etadi va bu orqali har qanday yozuvchi o‘zining professional yozuvchilik, matnni o‘qib uni tanqidiy tahlil qilish va ma’lumotlarni saralay olish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Biroq yozilgan matnni qayta o‘qib chiqish hamda uni tuzatishga nisbatan ko‘pchilikda salbiy munosabat shakllangan va ayniqsa maktablarda o‘quvchilar yozib bo‘lingan matnni to‘g‘rilashga qaratilgan har qanday harakat va urinishni mashaqqatli va og‘ir deb hisoblashadi. Yozma ishlar yuzasidan xatolar ustida ishlash uchun tashkil etiladigan alohida darslarda esa ko‘p holatlarda hatto o‘qituvchilarning o‘zi ham shunchaki imlo va ishoraviy xatolar kabi yuzaki masalalar bilan cheklanib qo‘ya qoladi. Aslida, yozish ko‘nikmasini rivojlantirmoqchi bo‘lgan har bir o‘quvchi (ya’ni yozuvchi) bu bosqichni yo‘l qo‘yilgan xato va kamchiliklarni to‘g‘rilashga bo‘lgan ijobiy bir imkoniyat deb qabul qilishi lozim. Sababi har safar yozilgan matnni qayta

⁴ Alamargot D., Chanquoy L. through the models of writing. – London: Kluwer Academic Publishers, 2001. – B 33, 49.

tuzatish uchun harakat qilinganda, yozuvchi bevosita asosiy yozish ko'nikmalarini ham sayqallab borgan hisoblanadi.

Flover va Heyizning Qayta ko'rib chiqish (Tahrirlash) bosqichi quyidagi ikki qismni o'z ichiga oladi.

1. Tahlil qilish
2. Tahrir qilish

Tahlil qilish qismida yozuvchi o'zi yaratgan matnni o'qib chiqishi (tanqidiy tarzda o'qishga urg'u berish lozim) hamda uni yozishdan oldin ko'zlangan maqsadlarni qay darajada muvofiqlikda aks ettirgani taqqoslanadi. Nomuvofiqliklar bor deb tahmin qilingan qismlar yaxshilab tahlilga tortiladi va muammoni keltirib chiqarayotgan birliklar aniqlanadi.

Tahrir qilish qismida esa muammoli birliklar va o'zgartirilishi lozim bo'lgan qismlar qay tarzda to'g'rilanilishi masalasi hal etiladi va amaliy tarzda bartaraf etiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yozma nutq insonlararo munosabatda makon va zamon tanlamaydigan aloqa vositasidir. Qadimdan yozma nutq insoniyat tomonidan to'plangan, egallangan bilim va tajribalarni saqlash, ularni kelgusi avlodga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu sabablarga ko'ra, yozish ko'nikmasini ta'lim tizimidagi quyi bosqichlardan o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, dunyoqarashini kengaytirishda hamda ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu o'rinda yozish kompetensiyasini shakllantirishda olimlar tomonidan taklif qilingan modellardan foydalanish sa'marali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alamargot D. , Chanquoy L. through the models of writing. – London: Kluwer Academic Publishers, 2001. – B 33, 49.
2. Becker A. A review of writing model research based on cognitive process. – London, 2006. – B 25-26.

3. Madayev O. , Sobirov A. va boshq. Yozma ish turlari: Insho, bayon, diktant. – Toshkent: Turon Zamin Ziyo, 2017. – B 14.
4. https://wac.colostate.edu/docs/books/horning_revision/chapter3.pdf